

Роман Микульчик

До питання тематичної класифікації фізичних термінів-епонімів

Studia Ukrainica Posnaniensia 6, 97-100

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ДО ПИТАННЯ ТЕМАТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ

РОМАН МИКУЛЬЧИК

Національний університет „Львівська політехніка”, Львів — Україна
mykulchyk@ukr.net

KWESTIA KLASYFIKACJI TEMATYCZNEJ FIZYCZNYCH TERMINÓW-EPONIMÓW

ROMAN MYKULCZYK

Narodowy Uniwersytet „Politechnika Lwowska”, Lwów — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony został klasyfikacji ukraińskich fizycznych terminów-eponimów. Pokazano różnicę między grupami tematycznymi a leksykalno-semantycznymi.

QUESTION OF THEMATIC CLASSIFICATION OF PHYSICAL TERMS-EPONYMS

ROMAN MYKULCHYK

National University “Lviv Polytechnic”, Lviv — Ukraine

ABSTRACT. The paper deals with the thematic and lexical-semantic groups of physical eponimic terms. The difference between the thematic and lexical semantic groups has been shown.

У сучасному мовознавстві нерідко поняття “тематична група” та “лексико-семантична група” ототожнюють. За *Словником лінгвістичних термінів* Д. Ганича та І. Олійника, семантична група — це підгрупа слів у межах однієї частини мови, що об’єднані спільністю значень; тематична група — низка слів, що об’єднані спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того самого ряду предметів: назви *птахів, квітів, мінералів*¹.

У словнику О. Ахманової семантична група — це: 1) слова в межах певної частини мови, об’єднані спільним значенням: *любов, ненависть, довіра, недовіра, доброзичливість, заздрість*; 2) слова, об’єднані спільністю значення, безвідносно до частини мови. Тематична група — 1) те саме, що й лексична серія: тематична група *предметів домашнього вжитку*; тематична група *кольору*; 2) ряд слів, що за своїм основним (стрижневим) значенням належить до того самого семантичного поля: *хоробрий, сміливий, відважний, мужній, безстрашний* тощо².

В енциклопедії *Українська мова* йдеться лише про лексико-семантичну групу. Її виводять з лексико-семантичного поля — групи слів зі спільною гіперсемою: „Лексико-семантичні поля розпадаються семантично на ще тісніші об’єднання — лексико-семантичні групи. Так, у темпоральному лексико-семантичному полі можна виділити назви точних (*секунда, хвилина, година, доба, тиждень, рік, століття*) і неточних (*час, пора, епоха, ера* і т. п.) відтінків часу, назви частин доби, пір року, місяців, днів тижня тощо. У межах лексико-семантичних груп виділяють мінімальні семантичні об’єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпонімії”³.

¹ І. Д. Ганич, І. С. Олійник, *Словник лінгвістичних термінів*, Київ 1985, с. 55.

² О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1966, с. 118.

³ *Українська мова: енциклопедія*, редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін., Київ 2000, с. 283.

У праці *Теория семантических полей* Л. Васильєв зауважує, що терміном “лексико-семантична група” можна позначати будь-який семантичний клас слів (лексем), об’єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою (або хоча б одним спільним семантичним множителем). До тематичної групи, як зазначає дослідник, потрібно відносити лише такі класи слів, які поєднані однією типовою ситуацією чи темою (порівн. такі теми, як *транспорт, спорт, магазин, театр* тощо), але спільна (ядерна) сема для них необов’язкова⁴.

У науковій розвідці *Что такое термин и терминология* О. Реформатський виводить поняття “лексико-семантична група” з поняття “термінологічне поле”. Під термінологічним полем дослідник розуміє семантичне поле, отримане на поняттєвій, а не на лінгвістичній основі, що забезпечує той чи той склад лексико-семантичної групи в певній синхронії розвитку суспільства та мови⁵.

У статті *О лексико-семантических группах слов* Ф. Філін стверджує, що об’єднання слів, які базуються не на лексико-семантичних зв’язках, а на класифікації самих предметів і явищ, можна назвати тематичними словниковими групами⁶. На думку цього мовознавця, у межах тематичних об’єднань існують лексико-семантичні групи слів. А в праці *Очерки по теории языкознания* цей автор указує на значення таких термінів лексико-семантична та тематична група, порівн.: „У рамках однієї тематичної групи існують більш дрібні, але тісно пов’язані між собою лексико-семантичні групи слів”⁷. Спільне між тематичними й лексико-семантичними групами полягає в тому, що й ті, й інші виражають об’єктивну дійсність. Кожна лексико-семантична група завжди має свою “тему”, навіть якщо йдеться про групу „дуже близьких один до одного синонімів”⁸. Ф. Філін указує також на те, що розмежування лексико-семантичних і тематичних груп слів зумовлене „важкістю розмежування словникового запасу як специфічного явища мови та позамовного змісту”⁹. Тематична співвіднесеність — один (але не єдиний) критерій виділення лексико-семантичної групи слів. Відмінність між цими типами лексем полягає в тому, що лексико-семантичні групи — це продукт законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови, тоді як тематичні групи слів — сама їх наявність або відсутність у певній мові. Зміст і наповнення тематичних груп залежать тільки від рівня знань того чи того народу, уміння класифікувати явища дійсності, що отримали свої словесні позначення¹⁰.

Терміносистема, як і система загальноновживаної лексики, поділяється на тематичні групи. Спробуємо здійснити поділ фізичних термінів-епонімів за окремими тематичними групами. Як стверджує Г. Ракшанова в роботі *Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект)*, „значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, — продукт розумової діяльності людини, воно пов’язане з редуцією інформації людською свідомістю, такими видами розумових процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення, тому воно має узагальнювальний

⁴ Л. М. Васильєв, *Теория семантических полей*, [в:] „Вопр. языкозн.”, Москва 1971, № 5, с. 105–113.

⁵ А. А. Реформатський, *Что такое термин и терминология*, [в:] *Вопросы терминологии*, матер. Всесоюз. терминолог. совещ., 1961, с. 46–54.

⁶ Ф. П. Филин, *О лексико-семантических группах слов*, [в:] *Езиковедски изследвания в чест на акад. Стефан Младенов*, София 1957, с. 523–538.

⁷ Ф. П. Филин, *Очерки по теории языкознания*, Москва 1982, с. 315.

⁸ Там же, с. 336.

⁹ Там же, с. 325.

¹⁰ Ф. П. Филин, *О лексико-семантических группах слов...*

характер. Але семантика терміна має свою (хоч і подібну) специфіку порівняно з лексичним значенням загальноживаних слів”¹¹.

Система термінів кожної науки є певною множинністю взаємопов’язаних елементів, що є стійкою єдністю і цілісністю, наділеною певними властивостями й закономірностями¹². Класифікуючи лексеми за тематичними групами, потрібно враховувати не тільки існуючі назви, а ті, які ще можуть доповнити ту чи ту тематичну групу.

„Галузева терміносистема охоплює цілу низку термінологічних полів, пов’язаних між собою як у значенневому плані, так і в плані вираження. У плані змісту відбивається суть поняття, а в плані вираження системності досягають однотипністю словотвірних моделей”, — зауважує А. Уфимцева в праці *Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)*¹³.

Тематичне групування ґрунтується на внутрішніх зв’язках між предметами і явищами дійсності й зумовлене, насамперед, предметно-логічними ознаками. Тематичні об’єднання в галузевій терміносистемі можуть мати у своєму складі по кілька ядерних (основних) лексико-семантичних груп, а їхні одиниці характеризуються чіткою диференціацією ознак.

Об’єднання слів у тематичну групу відбувається на основі подібності чи спільності функцій позначуваних словами предметів та процесів в одній конкретній чи різних мовах. Вивчення таких груп обмежується своєрідною інвентаризацією за тим типом, який спроможний наочніше групувати конкретну терміносистему, не ставлячи за мету розкрити внутрішні семантичні зв’язки слів, особливості смислової структури мови в цілому¹⁴.

Уже ґрунтовно досліджено термінологічні системи мікологічної (Л. Симоненко, 1973), радіотехнічної (І. Кочан, 1987), хімічної (Г. Наконечна, 1994), мінералогічної (Н. Овчаренко, 1997), риторичної (З. Куньч, 1997), бібліотечно-бібліографічної (М. Сташко, 1999), машинобудівної (О. Литвин, 2000), видавничої (М. Процик-Кульчицька, 2006) галузей знань і запропоновано відповідні тематичні класифікації термінів. Незважаючи на те, що цій проблемі присвячено чимало лінгвістичних праць, вона залишається актуальною і складною водночас.

Тематична класифікація терміносистем уже була предметом наукового зацікавлення. Так, висвітленню питання тематичної структури української технічної термінології присвячено дослідження *Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект)* Л. Козак, яка аналізує предметно-поняттєвий аспект вищезазначеної термінології, класифікуючи цей шар лексики за тематичними групами¹⁵. У публікації *Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексиці* Л. Халіновська подає спостереження за авіаційною термінологією, розглядаючи окремі тематичні групи цієї лексики¹⁶. Аналіз лексико-тематичних груп судово-

¹¹ Г. Ф. Ракшанова, *Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект)*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ 2004.

¹² Ф. П. Филин, *О лексико-семантических группах слов...*, с. 523–538.

¹³ А. А. Уфимцева, *Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)*, Москва 1962, с. 37.

¹⁴ Л. О. Симоненко, *Біологічна термінологія: формування та функціонування*, навч. посіб., Умань 2006.

¹⁵ Л. В. Козак, *Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект)*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ 2002.

¹⁶ Л. А. Халіновська, *Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексиці*, [в:] Електронний ресурс: http://term-in.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90&Itemid=19&lang=uk (14.01.2017).

медичної терміносистеми подано в дослідженні Т. Лепехи *Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології*¹⁷.

У цьому дослідженні під тематичною групою розуміємо сукупність термінів, об'єднаних однією темою. Під темами розумітимемо розділи фізики.

Виділимо такі тематичні групи фізичних термінів-епонімів:

1) класична механіка, напр.: *ньютон*, *ньютонівське рівняння*, *коріолісове прискорення* тощо;

2) гідродинаміка, напр.: *стокс*, *антистоксова ділянка* тощо;

3) термодинаміка, напр.: *паскаль*, *рівняння Клапейрона-Клаузіуса*, *закон Бойля-Маріотта*, *Гей-Люссаків закон* тощо;

4) електрика і магнетизм, напр.: *ват*, *гальванометр*, *закон Ампера*, *сила Лоренца*, *генрі*, *тесла*, *пікофарад* тощо;

5) квантова механіка, напр.: *Гайзенбергова нерівність*, *шредингерівська хвильова функція*, *хвильова квантова механіка Шредингера*, *квантова дужка Пуассона* тощо;

6) статистична фізика, напр.: *статистика Максвелла-Больцмана*, *розподіл Гаусса*, *Больцманів закон розподілу*, *Бозе-Айнштайнівська статистика* тощо;

7) атомна і ядерна фізика, напр.: *модель атома Резерфорда*, *вандєрваальсівська взаємодія*, *куперівська електронна пара*, *теорія Бора-Зоммерфельда* тощо;

8) оптика, напр.: *кут Брюстера*, *інтерферометр Рोजдєствєнського*, *спектральна серія Бальмера* тощо.

Ці тематичні групи можна поділити на лексико-семантичні. Продемонструємо це на прикладі тематичної групи “Електрика і магнетизм”:

- одиниці фізичних величин, напр.: *вольт*, *ват*, *генрі*, *тесла*, *резерфорд*, *паскаль* тощо;

- закони, напр.: *закон Ома*, *закон Ампера*, *кулонівський закон* тощо;

- сили, напр.: *сила Лоренца*, *сила Ампера*, *кулонівська сила*, *вандєрваальсівські сили* тощо;

- прилади, напр.: *вольтоскоп*, *амперметр*, *гальванометр*, *вольтміліамперметр* тощо.

Лексико-семантичні групи розділимо на ще дрібніші групи. Покажемо це на прикладі лексико-семантичної групи “Одиниці фізичних величин”. Цю групу репрезентуємо відповідними лексико-семантичними групами на основі двох принципів:

1) за належністю одиниць вимірювання фізичних величин до певної системи одиниць вимірювання: а) одиниці системи СІ, напр.: *ом*, *кулон*, *вольт*, *ампер* тощо; б) одиниці системи СГС, напр.: *абвебер*, *абгенрі*, *абкулон*, *абом*, *абсименс*, *абстатампер* тощо; в) позасистемні одиниці фізичних величин, напр.: *ампер-виток*, *кіловат-година* тощо;

2) за кратністю / похідністю одиниць: а) основні, напр.: *ампер*, *вольт*, *генрі* тощо; б) кратні, напр.: *кіловольт*, *мегават*, *гігагерц* тощо; в) похідні, напр.: *міліампер*, *пікофарад*, *наногенрі* тощо.

Висновкуємо: тематична й лексико-семантична класифікація має, вочевидь, умовний характер, оскільки між виділеними групами не можна визначити чітких меж. Це свідчить про відкритий характер тематичних й особливо лексико-семантичних груп, у чому погоджуємося з Н. Яценко¹⁸.

¹⁷ Т. В. Лепеха, *Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Дніпропетровськ 2000.

¹⁸ Н. О. Яценко, *Назви військової форми одягу в українській мові*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ 2007.